
GÁL MÁTÉ

EGY NEHÉZ ÉVTIZED AZ EGRI PAPNEVELÉS TÖRTÉNETÉBEN (1950–1960)*

Az 1950-es években az egyházak fölött érvényesülő nyomasztó állami befolyás hatásaitól nem tudott mentesülni az Egri Papnevelő Intézet sem. Az 1951. évi I. törvénnyel szovjet minta alapján felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) vidéki egyházügyi főelőadóinak rendszeres betekintést kellett nyerniük a püspökségi központokban működő papnevelő intézetek mindennapjaiba.¹ Az egri megbízottak közül Borai Emil² úgy ítélte meg, hogy a szeminárium Czapik Gyula érsekségének idején fontos gyűjtőhelye volt azon papoknak, akiknek „differentiájuk” akadt az állammal,³ és – akárcsak utóda Brezanóczy Pál helynök – élesen harcolt az ellen, hogy az ÁEH a teológiát ellenőrizze.⁴ Kétségkívül a papnevelő intézet zártságából és az ordináriusok ellenállásából fakadóan az egyházügyi hivatalnak és az állambiztonságnak hosszadalmas küzdelmébe tellett, ameddig a számukra kellemetlenné vált, „ellenséges tevékenységet” kifejtő teológiai tanárokat félre tudták állítani. Jelen tanulmány a szeminárium 1950–1960 közötti történetével kíván foglalkozni. Elöljárók, teológiai tanárok és lelkipásztorok sorsát igyekszünk feltárni, akik rendíthetetlen meggyőződésük, korabeli politikai kérdésekben alkotott véleményük, ellenállásuk, netán közéleti szerepvállalásuk miatt kerültek az egyházkorlátozás látóterébe.

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

- 1 Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Doktori értekezés, Bp. 2014. 203.
- 2 Borai Emil (1924–?) 1945 után péksegédként dolgozott, majd pártutasításra az Államvédelmi Osztály Bajai Alárendelt Osztályán, 1948. szeptember 10-e után a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság Bajai Kirendeltségén tevékenykedhetett. 1952. október 1-től dolgozott az ÁEH-nak. 1953 szeptemberétől püspökségi megbízott volt Egerben, később egyházügyi főelőadóként, a forradalom leverését követően pedig miniszteri biztosi titulusban továbbra is egyházügyi főelőadóként látta el feladatait. 1969-ben távozott az ÁEH kötelékéből. *Gál Máté*: Egy összeférhetetlen vidéki megbízott 1956 utáni karrierje. Borai Emil, az ÁEH egri egyházügyi főelőadójának tevékenysége 1956–1969 között. *Aetas* 32. (2017) 121–142.
- 3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-A-21-d/4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történetekkel kapcsolatban. 1959. november 14.
- 4 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HML) XIII-3/b./34. d./1239. A Heves megyei egyházak, szektáinak helyzete, tevékenysége. 1959. december 3. 10.

Az állami beavatkozás erősödése az ötvenes évek első felében

A szerzetesrendek működési engedélyének 1950. szeptember 7-i megvonása és a rendek szétszórata⁵ után Czapik Gyula egri érsek, illetve Szentgyörgyi József rektor együttműködésének és az akkori jezsuita tartományfőnök Csávossy Béla Elemér SJ tekintélyének köszönhetően az Egri Érseki Papnevelő Intézet is kivethette a részét a magyarországi jezsuiták további működésében és a növendékek elhelyezésében. Az egri szemináriumba a rend felvételiző növendékeit felvételre jelentkezettek és a rendi kisszemináriumban, a pécsi Ignáciánumban középiskolai tanulmányokat végzetteket küldte a tartományfőnök.⁶ Az 1951–1952-es esztendőben a hatóságok összesen hat⁷ papnevelő intézet bezárásával mértek újabb csapást a papi utánpótlásra. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1952. júniusi konferenciája döntött a növendékek regionális elosztásáról, ennek értelmében szeptembertől a váci papnevelő kispapjainak egy része Egerbe került.⁸ Négy hónappal korábban, 1952 februárjában pedig a Magyarrészi Kassai Egyházmegye Hejácén található központjában működő szeminárium növendékei költöztek az egri intézetbe. A váci papnevelő ellehetlenítésével is új oktatók, illetve előljárók – velük együtt értékes használati tárgyak – érkeztek az intézménybe.⁹ A II. világháború lezárultát követően az 1945/46-os tanévben 39, az 1947/48-as tanévben 44, az 1949/50-es oktatási évben 76 növendék tanult a szemináriumban. A szerzetesrendek feloszlatakor az 1950/51-es tanévben a kispapok száma meghaladta a 90 főt, az 1951/52-es oktatási évben 99 teológust regisztrált az intézet. Ennek oka vélhetően abban keresendő, hogy a létszámadatok a feloszlatakor a növendékek mellett a jezsuita kisszeminaristákat is magukban foglalják. Az szinte egészen biztos, hogy az 1952/53-as tanévben végbement igazán komoly létszámgyarapodás a váci szeminárium működési engedélyének megvonására, illetve a püspöki kar döntésére vezethető vissza. Az említett tanévben a növendékek száma 99-ről 132 főre ugrott.¹⁰

5 A szerzetesrendek feloszlatakor lásd *Borsodi Csaba*: A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 12. (2000) 183–210.

6 *Bánkuti Gábor*: Jezsuiták elleni koncepciók perke Magyarországon, 1948–1965. Doktori értekezés, Pécs 2009. 79.

7 Az 1951–1952-es esztendők folyamán a kalocsai, a pécsi, a székesfehérvári, a szombathelyi a váci és a veszprémi szemináriumok megszüntetését rendelte el az állam.

8 *Beke Margit*: Magyarország rövid egyháztörténete 1945–2005 között. Magyar Sion Új folyam 43. (2007) 57.

9 Az egri papképzés történetéről lásd *Bökő Péter*: Az Egri Papnevelő Intézet története. In: Emlékkönyv. A 300 éve alapított Hittudományi Főiskola Jubileumának alkalmából 1704–2004. Szerk. Dolhai Lajos. Eger 2004. 93–109.

10 Az 1945–2005 közötti létszámadatokról lásd Emlékkönyv i. m. 296–297. mellékletében közölt adatokban.

A jezsuita lelkiség a negyvenes években mélyen áthatott a papnevelő életét. Mindennek legfőbb letéteményesei az 1943-tól a papnevelő lelki igazgatójaként tevékenykedő Rozmán János SJ,¹¹ az 1948-tól a szemináriumban oktató Hegyi Fábián SJ, illetve a diszperzió időszakában érkező Bogyó György SJ¹² teológiai tanár voltak. A szerzetesrendek feloszlata után a hatalom nyilvánvaló okokból nem nézte jó szemmel az egyházmegyékben, papnevelőkben tevékenykedő szerzetesek, illetve növendékek jelenlétét. Az állami nyomást tovább tartóztatni nem győző Czapik Gyula egri érsek 1951 júniusában közölte, hogy a jezsuita jelöltek és a jezsuita nevelők nem tartózkodhatnak tovább az intézetben. Eleinte mindhárom szerzetes tanár Eger környékén maradhatott. A szemináriumból eltávolított növendékek egy része felhagyott hivatásával, mások kettésével, hármassával felköltöztek Budapestre, s ott folytatódott szellemi képzésük egészen 1956 őszéig.¹³

A nyílt állami korlátozások mellett a politikai rendőrség is kivette részét a teológia ellenőrzéséből. Az egyházi elhárítás¹⁴ már a negyvenes évek második felétől dokumentálni kezdte Kiss István¹⁵ teológiai tanár, érseki tanácsos, vice-rektor, hitszónok, publicista és kisgazdapárti politikus életét. Kissről a budapesti központ által megküldött anyagok alapján az ÁVH Heves Megyei Osztálya 1951. október 31-én személyi dossziét nyitott.¹⁶ A teológiai tanár Czapik Gyula egri érsek és Brezanóczy Pál helynök idején is gyakori látogatója volt az érseki aulának. A két világháború közötti közéletből neve sokak számára ismerősen csengett,¹⁷ 1946-ban kisgazdapárti országgyűlési mandátumot szerzett, a kollektivizálásokat az állam által favorizált békemozgalmat kritikus szemmel vizsgálta.¹⁸ Jó kapcsolatot ápolt Barankovics István demokrata néppárti politikussal, Nagy Ferenc miniszterelnökkel, az 1947. február 27-én a Szovjetunióba

11 Rozmán János SJ (1906–1996) életéről lásd bővebben *Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. II. Bp. 2002. 314.

12 Az Egri Főegyházmegye Schematismusa az 1975. szeptében. 83. MNL OL XIX-A-21-b/32. d./2. Brezanóczy Pál levele az ÁEH-nak a legutóbbi áthelyezésekről.

13 *Pálos Antal: „Viharon vészen át.” Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után, 1944–1990*. Bp. 1992. 65–66.

14 Az állambiztonság egyházi elhárításának szervezettörténeti összefoglalóját lásd *Vörös Géza: Fejezetek a kommunista politikai rendőrség egyházi elhárításának történetéből*. Doktori értekezés. Jyväskylä 2016. 121–127.

15 Kiss István életéről lásd *Szecske Károly: Egy élet Krisztus Urunk szolgálatában*. Kiss István teológiai tanár élete és munkássága. Eger 1999.; *Kápolnai Iván: Emlékezés Dr. Kiss Istvánra*. Magyar Egyháztörténeti vázlatok 23. (2011) 1–2. sz. 213–219.

16 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O-8934. 113.

17 Kiss István közéleti tevékenységéről lásd *Szecske K.: Kiss István teológiai tanár i. m.* 62.

18 Az ÁVH „Bacsó” fedőnevű érsekségi vonalon foglalkoztatott ügynök értesülései alapján szerzett információkat arra vonatkozóan, hogy Kiss a papi békemozgalom, illetve békebizottság vezetőit, így például Horváth Richárdot erkölcsileg vezetésre alkalmatlannak tartotta. ÁBTL 3.1.5. O-8934. 109.

elhurcolt Kovács Béla kisgazda pártfőtitkárral és Sulyok Dezső országgyűlési képviselővel.

A politikai rendőrség részéről nyilvánvaló okokból kitüntetett figyelmet kapott, hogy Kiss István nevét összefüggésbe lehetett hozni Mindszenty József hercegprímás pártszervező tevékenységével. A prímás részéről 1945. december 28-án a pártindítás céljaira egy hat tagból álló „Katolikus Közélet Egyházi Bizottsága” nevet viselő testület került kinevezésre. A bizottság elnöke Bánáss László veszprémi apostoli kormányzó lett, tagjai között találjuk Badalik Bertalan domonkos rendi tartományfőnököt, Baranyay Jusztin ciszterci szerzetes jogászprofesszort, Kerkai Jenő jezsuita szerzetest, a KALOT alapítóját, Közi-Horváth József prefektust, volt országgyűlési képviselőt és Kiss István eгри teológiai tanárt.¹⁹ A bizottság által előkészített határozati javaslatban új párt szükségességét mondta ki. A testület az ország katasztrofális helyzetét szem előtt tartva az összes keresztény erő összefogását szorgalmazta, így a nemzeti egységet kifejező keresztény pártot preferálta. A grémium az ellenzék összefogására egyértelműen egy embert látott alkalmasnak, a bíboros hercegprímást.²⁰ Mindszenty a pártindulás ügyében Kisst első ízben 1946-ban rendelte magához a budai prímási palotába.²¹ A prímás a vezetőség többi tagjával folytatott diskurzus eredményeihez hasonlóan az eгри teológiai tanárt is a benyújtott pártalapítási kérelem aláírására akarta rábeszélteni, ám ezt ő és társai is következetesen elutasították. Ma már tudjuk, hogy a párt programjával mindannyian egyetértettek, de indulásának időszerűségével nem.²² A keresztény talpazaton álló ellenzéki pártok megosztottságukból fakadóan nem alkothattak egységes táborot. A keresztény pártindulás mindezért az 1947-es választásokra teljesen esélytelenné vált. Ezt a közéletből éppen távozni készülő Kiss is így gondolta. Az eгри teológiai tanár Mindszenty Józsefet másodízben közvetlenül az 1947. június 18–22 között lezajlott ottawai Mária-Világkongresszusról történő hazatérése után kereste fel Esztergomban.²³ Kiss ekkor közölte a bíborossal, hogy a politikai élet balra tolódása miatt – és korábbi véleményét fenntartva – most sem javasolja egy kizárólag vallási alapon álló párt indulását. Mindemellett arra kérte a bíborost, hogy az egyház a választások idején egyik párthoz se kösse le magát, hanem „helyét minden egyes párttól egyenlő távolságra foglalja el”.²⁴

Kiss István az 1947-es választásokat követően évekre eltávolodott a politika színterétől, ám megfigyelése nem ért véget. Az ötvenes években a korábbi elvbarátaival történő kommunikációt a személyes találkozók helyett javarészt levélváltásokra szűkítette. Levelezéseit az egyházi elhárítás 1956 nyaráig követ-

19 *Balogh M.*: Mindszenty József i. m. 668.

20 Uo. 668–669.

21 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 82, 285.

22 *Balogh M.*: Mindszenty i. m. 677–678.

23 Mindszenty József utazásáról saját visszaemlékezését lásd *Mindszenty József: Emlékirataim*. Bp. 2015. 207–208.

24 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 287.

te.²⁵ A Kiss István személye körüli nyomozás minden erőlködés dacára nem vezetett érdemi eredményre. „Az ügynöki bizalmas nyomozás eredményeképpen bebizonyosodott, hogy nevezett nem folytatott és jelenleg sem folytat olyan ellenséges tevékenységet, ami szükségesség tenné korábban megnyitott személyi dossziéjának osztályunkon való fenntartását. Bebizonyosodott, hogy a nevezett hittudományi munkáján kívül ugyan politizál, azonban aktív ellenséges tevékenységet nem fejt ki” – olvasható Kiss személyi dossziéjában.²⁶ A teológiai tanárról nyitott dosszié lezárására 1956. július 10-én került sor, ám az addig gyűjtött információk jó szolgálatot tettek az 1956-os forradalom után újjáalakuló állambiztonság nyomozati munkájához.

Az 1956-os forradalom közvetlen hatásai a szeminárium belső életére

Az 1956-os forradalom a katolikus egyháztörténet szempontjából nem tekinthető fordulópontnak, vagy határkőnek. A Magyar Katolikus Egyház természetesen üdvözölte a pillanatnyi szabadság nyújtotta lehetőséget, a hitélet, a karitázmunka hosszabban tartó pezsgését,²⁷ ám nem vállalt szerepet az események előkészítésében, megszervezésében.²⁸ A hitélet felélénkülése csak az ötvenes évek második felében, a hitgyakorlás és a papi hivatás ellen irányuló állami propaganda felerősödésének periódusában kezdete meg térvesztését. Ez a trend nyomot hagyott az egri szeminárium növendékeinek lélekszámában is. Az 1957/58-as, illetve az 1958/59-es tanévben a növendékek létszáma 100 fő fölött maradt. A hatvanas évektől csökkenés figyelhető meg az évtized közepétől pedig 50–60 fő körül mozgott a növendékek száma.²⁹ A papi utánpótlás a röpké szabadság inspirálta fellendülést követően a hatvanas évekre országosan igen komoly gondokkal küszködött. Az 1949–1990 között a katolikus római magyar diaszpóra lapjaként működő Katolikus Szemle 1960-ban cikkezett a problémáról. Tolnay Imre írása egyrészt az „egyházi hivatás iránt sokszor gyermekkorban még jelentkező kedvet” elfojtó középiskolákban uralkodó közszellemre, illetve azoknak az egyházi férfiaknak a személyére vezette vissza, „akik ti. a békemozgalomnak köszönhetik jelenlegi pozíciójukat”. E példa azonban „nem imponál annak az ifjúságnak, amely hívő és ideálokat keres” – tette hozzá a magyar felsőpapság korabeli kritikusa.³⁰

25 Erről tanúskodik „Nagy Ferenc” ügynök 1953. január 14-i jelentése. ÁBTL 3.1.5. O-8934. 156.

26 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 189.

27 A témáról bővebben *Kálmán Peregrin* OFM: *Az egyház 1956 után*. In: Magyar Katolikus egyház 1956. Szerk. Szabó Csaba. Bp. 2007. 215–217.

28 *Balogh Margit*: *A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*. In: *A katolikus egyház 1956-ban*. Szerk. Rosdy Pál. Bp. 2006. 37.

29 Emlékkönyv i. m. 296–297. mellékletében közölt adatokban.

30 *Tolnay Imre*: *Papi utánpótlás Magyarországon*. *Katolikus Szemle* 12. (1960) 145–147.

Az ÁEH utólag úgy értékelte, hogy – eltekintve egy-két kirívó esettől³¹ – a teológiai és az egyházi iskolák „távol tartották magukat az ellenforradalom minden akciójától”. A legtöbb vidéki intézetben az előljárók szigorúan tiltották, hogy a növendékek kapcsolatba kerüljenek a forradalom történéseivel. Az egri szemináriummal összefüggésben a Grnák Károly³² ÁEH csoportvezető által készített tájékoztató a következőket állapította meg. „Rakolczai Gábor rektor a teológusoknak megtiltotta, hogy semmiféle rendzavarásban nem vehetnek részt (sic!). Brezanóczi (sic!) helynök kijelentette, hogy biztosít (sic!) minket arról, hogy a teológián ezek után sem lesz semmiféle rendzavarás.”³³ A forradalom időszakában sok helyütt előforduló röplapok terjesztése és gyűjtése ellen Rakolczai rektor erélyesen fellépett. Kiss István 1957 decemberében postai úton tízoldalas brosját kapott Budapestről. A vicerektor, miután átfutotta a dokumentumot, az előljáró utasítását követve eltűzelte azt. Rakolczai az esetet követően a növendékek társaságában az intézet ebédlőjében kijelentette, „nehogy ilyen röpiratot befogadjanak, vagy tovább adjanak, mert az veszélyt jelent házunkra, terjesztőkre”. A rektor a központi szemináriumban megtartott házkutatások³⁴ után újfent bejelentette a tilalmat.³⁵

Az Egri Érseki Papnevelő Intézet 1956 őszén tehát amennyire tehetette, bezárkózott, ám Brezanóczy Pál káptalani helynök döntésének köszönhetően Kiss István újra a közélet színterére került. Nem véletlen, hogy Brezanóczy a katolikus egyház részéről a közismert és a városban köztiszteletnek örvendő, kiváló szónoki képességekkel rendelkező Kiss Istvánt delegálta az egri Városi Forradalmi Bizottságba. A zavaros politikai helyzet felmérése mellett a teológiai tanár személye kiválóan alkalmasnak mutatkozott arra, „hogya a felzaklatott kedélyeket lecsillapítsuk és elejét vegyük az esetleges vérontásnak” – érvelt a káptalani helynök. Borai Emil egyházügyi főelőadó és a Heves megyei egyházi

31 A Központi Papnevelő Intézet növendékeinek egy része Kuklay Antal és Marcheschi Károly vezetésével a szeminárium jegyzetszorosítóját használva a vallásszabadságot és Mindszenty József bíboros hercegprímás szabadon bocsátását követelő röplapokat terjesztettek. Bővebben lásd *Mészáros Barnabás: A Központi Papnevelő Intézet papnövendékei és az 1956-os forradalom*. In: *A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom*. Szerk. Botos Katalin. Bp. 2018. 91–109.

32 Grnák Károly (1928–?) nyolc általánossal és kőműves szakképesítéssel a Budapest I. kerületi Lakáskarbantartó Ktsz. munkatársaként került az ÁEH-hoz. 1955. november 1-től a Protestáns Főosztály politikai munkatársa, csoportvezető, osztályvezető volt, 1956 után önálló munkakört kapott, az evangélikus egyház és a szekták ügyeit intézte. 1964. április 1-től főosztályvezető-helyettes, 1966. március 1-től főosztályvezető. Grnák egészen 1989. december 31-i nyugdíjazásáig a hivatal alkalmazásában állt. Soós V. A.: *Az Állami i. m.* 249–250.

33 MNL OL XIX-A-21-a/7. d./H-87/1957. Tájékoztató a teológiai és az egyházi iskolák magatartásáról. 1–2.

34 A házkutatásokra 1957. május elején került sor. *Mészáros B.: A Központi Papnevelő Intézet i. m.* 100.

35 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 211.

elhárítás élén 1957 februárjától szolgálatot teljesítő Lénárt József³⁶ rendőr főhadnagy benyomása mindezzel szemben az volt, hogy a helynök a hozzá közel álló „reakciós kör”³⁷ segítségével valójában az egyház hatalmának restaurációjára készült.³⁸ Az „egyházi ítélőszék” első lépései az ÁEH és a politikai rendőrség álláspontja szerint is a papi békemozgalom exponált személyiségei ellen irányultak volna, amelynek csak a forradalom bukása vetett véget.³⁹ A valóságban Kiss mindössze egyszer vett részt a munkástanács Egri Pedagógiai Főiskolán megtartott ülésén, ekkor főpásztora intelmeit követve felszólalt a rend és a béke érdekében. A bizottság felkérésére és egyházi előjárója beleegyezésével Kiss István mint főszékesegyházi hitszónok 1956. november 2-án, halottak napján, a Budapesten elesett forradalmárok lelki üdvéért gyászmisét celebrált. A közelgő eseményről a főplébánia hangos híradón értesítette a hívő lakosságot. Az Egri Főszékesegyházban megtartott szentmisét hozzávetőlegesen kétezer hívő hallgatta.⁴⁰

Kiss a forradalom egri történései szempontjából súlytalannak tekinthető szerepvállalása elegendőnek bizonyult mindahhoz, hogy rövid idő után ismét az egyházellenőrzés látóterébe kerüljön. Az egypártrendszer újbóli megszilárdulásának időszakában az állami felügyelet és nyomás a szeminárium egésze fölött erősödni kezdett. A befolyás elsődlegesen a tanári kar személyi összetételének változásaiban érezte hatását. A helyi szervek szorítása mögött az ÁEH és az állambiztonság teológiákat övező gyanakvása állt. Ennek alapja abban a meggyőződésben keresendő, miszerint a papnevelők a felozlatott szerzetesrendek, vallási egyesületek tagságának fontos kapcsolatai maradtak. Ennek a „hadseregnek” a parancsnokságai székeltek a teológiákon, s a tanárok, mint a „püspökök legmegbízhatóbb emberei” voltak a „tábornokok”, a teológusok pedig a „segédtisztek, összekötők, futárok”.⁴¹ A Belügyminisztérium (BM)

36 Lénárt József (1931–?) munkás-paraszt családból származik. 1951-ben az Soproni Erdőmérnöki Egyetemről két hónap után szeretett volna átmenni a Műszaki Egyetem Hadmérnöki Karára, ekkor a sikeres felvételi procedúra ígéretével elvégezte a tiszti képzést. A Magyar Néphadsereg égisze alól 1952. október 5-én nyomban átkerült az ÁVH-hoz. Tanulmányai befejeztével a Műszaki Egyetem Hadmérnöki Karán tevékenykedett mint elhárítótiszt. Az 1956-os forradalom során fegyverrel védte a Honvédelmi Minisztériumot, és később fegyveres karhatalmistaként verte vissza a forradalmárokat Budapesten. 1957 februárjában nyert beosztást a BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályára, a számára ekkor teljesen új feladatkört jelentő egyházi elhárítás vonalára, 1978-ig különböző rendfokozatokban itt tevékenykedett. ÁBTL 2.8.1. 0779.

37 A jelentések Kiss mellett Arnóti Mihály érseki titkár személyét emelték ki, akit Borai az érsekség „egyik legfőbb konspirátorának nevezett”.

38 MNL HML XIII-3/b./32. d./1120. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11. 1.

39 MNL HML XIII-3/b./32. d./1120. Eseményjelentés. 1957. május 27.; ÁBTL 3.1.2 M-13238. Asztalos János 22–23.

40 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 331.

41 *Mezey András*: Az egyházkorlátozás néhány nem állambiztonsági színtere Csongrád megyében az 1960-as években. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-

egyházi elhárítása 1958 nyarán a klerikális reakció tevékenységét taglaló igen terjedelmes elemzésében úgy vélekedett, hogy „a szemináriumokban javarészt népi demokrácia ellenes deklasszált elemek tanulnak (akiknek a felvételiért előnyben részesíti az egyház)”. Éppen ezért a jelentés készítője a papi szemináriumokban felmerülő demokráciaellenes magatartást tanúsító hallgatók püspökön keresztül történő eltávolítására tett javaslatot.⁴²

Borai Emil eltökéltségét csak fokozta, hogy tartva az esetleges retorziótól ő és családja a papnevelő intézet falai között lelt oltalmat a forradalom időszakában.⁴³ A bujtatás Kiss közreműködésével történt. Kiss humánus cselekedetéről 1960. január 18-án keletkezett kihallgatása során maga is vallomást tett. „A nyilaskeresztes években üldözötteknek adtam helyet, az ellenforradalom idején pedig lakásomon rejtekhelyet és ellátást adtam üldözötteknek.”⁴⁴ Mindennek ellenére sem ő, sem a szeminárium nem számíthatott hála az állami szervek részéről. A vélhetően 1957 áprilisában visszatérő megbízottról hamar elterjedt a papok és hívek között az eset híre, amely rombolta a főelőadó és a jellemzően pont a munkatársak magatartása és alkalmatlansága miatt amúgy sem éppen komoly tekintélyű ÁEH presztízsét.⁴⁵ Borai a kilátásba helyezett retorziók kapcsán már 1957 májusában megjegyezte a hivatalnak, hogy éreztetni fogja a papsággal, hogy az elkövetkező intézkedések a vizsgálati őrizetből – Brezanóczy közbenjárásának köszönhetően – frissen szabadult Kiss István tevékenységének köszönhetőek.⁴⁶ Az egyházügyi hivatal mellett az állambiztonság sem maradt tétlen. Az egyházi elhárítás a vicerektort fogsága alatt kényszer hatására igyekezett erőterében tartani és információszerzésre bírni.⁴⁷ Kiss, mivel abszolút nem volt képes azonosulni a feladattal, már 1957-ben értesítette Brezanóczy Pált a történekről, aki – feltehetően papja érdekeit szem előtt tartva – minderről beszámolt Horváth János ÁEH-elnöknek, s rajta keresztül hamar eljutott az információ az állambiztonság illetékes alosztályáig.⁴⁸

korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp. 2010. 343.

42 ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A 136.

43 Lásd még *Szecska K.*: Kiss István i. m. 77.; *Kápolnai I.*: Emlékezés Dr. Kiss Istvánra i. m. 216.

44 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 341.

45 Az ÁEH zavarairól lásd *Kálmán Peregrin OFM*: A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében. Doktori értekezés. Bp. 99–101.;

46 MNL OL XIX-A-21-d/ 1. d./0018-8/1957. Eseményjelentés Heves megyéből. 1957. május 27. 2.

47 Kiss István beszervezésének körülményeiről nem sok információ maradt fent, annyi bizonyos, hogy „Kállai Miklós” fedőnéven kényszer hatására lett hálózati személy. Az általa adott jelentések Lénárt József véleménye szerint csekély hasznot hoztak az egyházi elhárításnak. ÁBTL 3.1.5. O-8934. 236.

48 Ma már köztudomású, hogy Brezanóczy Pál igen korán lojalitásáról biztosította az állambiztonsági szerveket, s „Kékes Pál” fedőnéven ügynökstátuszt töltött be. „Kékes” hálózati tevékenységéről kevésbé ismeretes, hogy Horváth János 1959-es leváltásáig az állambiztonság az ÁEH elnökön keresztül került a helynökkel kapcsolatba, ami

A kényszerkapcsolat megszakadását követően a teológiai tanár újfent az üldözött egyházi személyek közé került.

Az állambiztonság 1957 tavaszától kezdte gyűjteni a Kiss személyére vonatkozó információkat. A korábban foganatosított nyomozati munka jellegéhez hasonlóan az érdeklődés homlokterébe került a teológiai tanár forradalom előtti magatartása, az órai tematikái, az általa forgatott és a növendékeknek is kiadott tankönyvek tartalma, illetve a békemozgalomról, aktuálpolitikai kérdésekről alkotott véleménye. Kiss társadalmi kapcsolatairól, a Mindszentyvel történt találkozásairól, 1956-os szerepvállalásáról, teológiai munkásságáról, kezdetben a „Jánossy Ferenc”⁴⁹ fedőnevű ügynök nyújtott információkat.⁵⁰ Az egyházi elhárítás Kiss István politikai tartalmú kijelentéseit és ismerősi körét illetően 1957 második felétől „Kopernicus János”⁵¹ hálózati személyt is bevonta az adatgyűjtésbe.

A lelkes megfigyelésére operatív terv 1958. február 22-én született. A nyomozati munkának ugyanis új lendületet adott „Tarjáni József” ügynök hálózati tevékenysége. „Tarjáni” február 21-én arról informálta Lénárt József operatív tisztet, hogy a teológiai tanár „a megbízható papok kezébe kézirat gyanánt sokszorosított műveket ad”. Mint később kiderült a szóban forgó munka a *Ketten egy felé: Szent Goretti Mária és Bódi Mária Magdolna útja*⁵² című engedély nélkül kiadott és sokszorosított életrajzi kiadvány volt. A börtönévei alatt Galambos Miklós szombathelyi plébános által írott művet Kiss 1957 júniusában a városban történt vendégeskedése alkalmával kapta ajándékba. „Tarjáni” 1958. április 23-i jelentésében részletes elemzést nyújtott az éppen Szikla Sándor besenyőtelki plébánosnál lévő kiadvány külleméről és tartalmáról. Az ügynök elemzésében a könyv III. részére koncentrált, amelyben a szerző a szüzességet fogadó, mélyen vallásos munkáslány Bódi Mária Magdolna kálváriáját mutatta be. A 1945. március 23-án vértanúhalált halt lánnyal egy szovjet katona végzett, miután az erőszakoskodni próbált vele, Magdolna pedig magát védve megsebesítette.

megkönnyíthette számára a Kissről szerzett információ eljuttatását az egyházi elhárításig. ÁBTL 3.1.5. O-134053b. 330–331.

49 Többek között Székely Tibor írásából ma már ismeretes, hogy „Jánossy Ferenc” ügynök a megyei békepapi mozgalom egyik meghatározó személyisége, Rózsáli Menyhért verpeléti esperes volt. Székely Tibor: 1948–1961. Magyar egyháztörténeti karcolatok a 20. század közepétől. (BM és ÁEH dokumentumok tükrében) Bp. 2012. 46. http://www.ppek.hu/konyvek/Szekely_Tibor_1948_1961_magyar_egyhaztorteneti_karcolatok_a_20_szazad_kozepetol_1.pdf (letöltve: 2019. május 31.)

50 Uo. 190–197.

51 Az ügynök kilétét és beszerzésének körülményeit illetően nincsenek következetes információink.

52 A művet Galambos Miklós szombathelyi plébános írta, akit 1952-ben börtönöztek be, s börtönévei alatt hallott a Litéren vértanúhalált halt mélyen vallásos munkáslány, Bódi Mária Magdolna (1921–1945) életéről. A munkáslánnyal 1945. március 23-án a litéri kastély udvarán felállított óvóhely közelében több lövéssel végzett egy vele erőszakoskodni próbáló szovjet katona, akit a lány a dulakodás közben a nála lévő ollóval megsebesített. Bódi Mária Magdolna emlékezetéről lásd *Sarusi Mihály*: Fűzfő angyala. A tisztesség 1945-ös vértanúja, Bódi Magda. Életünk 1. (2006) 83–86.

tette.⁵³ Lénárt József rendőr főhadnagy a tartalmi ismertetés alapján „illegális vallásos fasiszta sajtóterméknek” minősítette a könyvet, amely tele van „szovjet és népi demokráciaellenes” idézetekkel.⁵⁴ A kiadvány terjesztésének gyanúját Kiss személyi dossziéjának felújítására, illetve az állambiztonság és a teológiai tanár kapcsolatának újbóli elmélyítésére akarta felhasználni.

A Kiss István és „Kopernicus János” között lezajlott beszélgetésekről készült jelentések általában csekély operatív értékkel bírtak. Az egyházi vonaltartó által diagnosztizált sikertelenségeknek két oka is lehetett. Előfordulhatott, hogy a teológiai tanár politikai jellegű témákban tett véleményalkotása bizonyos személyek körében igen megfontolt maradt. Nem szabad azonban figyelmem kívül hagynunk az ügynök habitusát sem. Előfordulhatott ugyanis, hogy jelentéseinek súlytalanságával éppen azt akarta elkerülni, hogy bárkinek is ártson.⁵⁵ Kiss detektált „ellenséges kapcsolatait” közül nagyobb figyelmet Lutter Imre, a II. sz. posta vezetője kapott. Az egyházi elhárítás szerint a vicedirektor szigorúan tiltotta a teológusok „demokratikus papokkal” kialakított kontaktusát. A növendékek fokozott ellenőrzésében a gyanú alapján Lutter asszisztált, akin keresztül Kiss betekintést nyert azok levélváltásaiba.⁵⁶ Az állambiztonság kezdetben komoly figyelmet szentelt Szűcs István egri származású angol követségi alkalmazottnak is. Szűcs sok év után 1957. október 13-án családjával és egy angol házaspár kíséretében borkóstolóval kibővített kirándulást tett a városban. A teológiai tanárral kialakult korábbi kapcsolatát felhasználva a szeminárium gazdasági udvarán parkolt le hivatali autójával, majd rövid beszélgetést folytattak Kiss szobájában. Mivel a kapcsolati háló felderítése nem vezetett gyors eredményre, a nyomozati munka fő csapásiránya az illegális sajtótermék és terjesztése irányába összpontosult.

A titkos nyomozati szakasz során begyűjtött információk alapján és a Ketten egy felé c. mű megszerzését követően Kiss István kihallgatására 1958. június 5-én került sor. Kiss vallomása szerint a könyvet – miután annak tartalmát illetően különösebb kivetni valót nem talált – olvasás céljából kölcsön adta Tóth József egri teológiai tanárnak, Tóth Könyves Gábor IV. éves teológusnak, Balászkovics Anna Polikárpa annunciáta rendi apácafőnöknek, Szikla Sándor besenyőtelki plébánosnak, illetve Brezanóczy Pál káptalani helynöknek is.⁵⁷ A június 11-én keletkezett összefoglaló jelentés tanúsága szerint a terhelt beszerzése annak „fanatikus ellenállása” miatt mégsem valósulhatott meg. „A bros-

53 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 229.

54 Uo. 248.

55 Feltételezéseinket támaszthatja alá, hogy Lénárt József rendőr főhadnagy az ügynök 1958. február 20-án adott jelentéséhez a következő megjegyzést tette. „»Kopernicus« ügynök a feladatát hiányosan hajtotta végre. Jelentése operatív szempontból nem értékes. Az ügynök idáig nem igen hozott ellenséges tevékenységre utaló adatokat. Állandóan azt mondja, hogy nem észlel ellenséges tevékenységet.” ÁBTL 3.1.5. O-8934. 221.

56 Uo. 224–225.

57 Uo. 298.

sura, illetve a könyv a kezünkben van. Szükséges a sajtótermék terjesztésének dokumentálása. Ezért azokat a személyeket, akik a művet megkapták ki kell hallgatnunk részletesen és az így megszerzett bővebb bizonyítékok alapján eljárást indíthatunk Kiss ellen. Őrizetbe vétele, csak főosztályvezetői engedély-jel lehetséges, ezért a vizsgálatot a szabadlábbon hagyás mellett kell végezni” – olvasható a beszámoló végén.⁵⁸

Az ügyében végrehajtandó tanúkihallgatások és a terhelt júliusra tervezett őrizetbe vétele elmaradt. A BM II/5–c egyházügyi alosztálya ugyanis a Heves megyei nyomozati munkát szeptember 15-ig leállította. A hirtelen tempóváltás oka két tényezőben keresendő. Egyfelől a központi alosztály utasította a szombathelyi egyházi vonaltartót, hogy azon a területen is kerüljön feltárára az illegálisan terjesztett sajtótermék olvasói köre, így egy komolyabb állambiztonsági akcióra is sor kerülhetett volna. Másfelől az 1956-os forradalom vérbefojtását követően a megtorlások kellős közepén javában zajlott a készülődés a Kádár-rendszer nyugati országimázs-építése szempontjából kiváló lehetőséget magában rejtő szeptemberi brüsszeli világkiállításra. A BM felhasználva az egyházügyi hivatalt⁵⁹ a katolikus⁶⁰ és protestáns⁶¹ küldöttség kiutazásának előkészítésekor ügyelt arra, hogy hálózati személyek is helyet kapjanak a csoportban. „Kékes Pál” mellett a Kiss Istvánra ráállított „Jánossy Ferencet” is a delegáció tagjai között találjuk, így a célszemély figyelése már csak e miatt is akadályokba ütközött.⁶² Másfelől az egyházi részvétel szimbolikus jelentőséggel bírt. A politikai vezetés azt a nyugaton elterjedt álláspontot igyekezett megcáfolni, miszerint Magyarországon katolikus papok nem kaphatnak kiutazási engedélyt a vasfüggöny túloldalára. A kihallgatások és őrizetbe vételek természetesen nem kedveztek volna a szocialista országok nyugati megítélésének, amelynek szalonképessé tételére éppen a világkiállítás nyújtott kiváló apropót.

Borai Emil egyházügyi főelőadó, aki amellet, hogy a teológián alkalmazott ellenőrzései eredményeiről rendszeresen beszámolt Lénárt József rendőr főhadnagynak, maga is kitartó hadjáratot folytatott a szeminárium oktatóinak lejáratására érdekében. A miniszteri biztos szemben az egyházi elhárítás taktikájával és a nyomozati munka lassulásával inkább siettetette volna a szeminárium személyi összetételének megváltoztatását. A Kiss István és a korábban oltalmat nyújtó intézet iránt táplált negatív érzelmeit sosem rejtette véka alá,

58 Uo. 243.

59 Az ÁEH engedélyezte az egyházi delegáció kutazását, illetve a küldöttség egésze a kiutazás előtt a hivatalban általános eligazítást kapott. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A 145.

60 Brezanóczy Pál egri káptalani helynök, Rózsa Menyhért esperes, Langmár Lipót siófoki plébánoshelyettes, Draskovits Károly budapesti esperes-plébános.

61 Esze Tamás történész, a Dunamelléki Egyházkerület főgondnoka, Békefi Benő, a Tiszántúli Református Egyházkerület esperese, Koren Emil, a budavári evangélikus gyülekezet lelkésze.

62 „Jánossy Ferenc” csekély hírszerzési lehetőségei révén az egyházi küldöttségen belüli feladatok megoldására kapott megbízást. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A 143.

s ezt csak fokozta a korai kádárizmus egyházpolitikai légköre.⁶³ A forradalom alatt ugyanis jelentős személycserék történtek az egyházi pozíciók tekintetében, amelyek főként a papi békemozgalom gyengítésére irányultak. A pártállam számára a kulcshelyek „visszaszerzésére” a jogalkotás kínált lehetőséget, így jött létre az 1957. évi 22. sz. tvr. amely előzetes állami hozzájáruláshoz kötötte az egyházi kinevezéseket és elmozdításokat. A jogszabály a püspökök, esperesek, frekventáltabb településeken szolgáló plébánosok személyi összetételén kívül a hatalom részére beleszólási jogot biztosított az egyházi oktatásban és a felsőfokú intézményekben tevékenykedő elöljárók, oktatók kinevezésébe is.⁶⁴ Borai már 1958 tavaszán tervet forralt a teológiai tanárok és az aulában tevékenykedő papok leváltására. A megbízott márciusi összefoglalójában a nyári dispoziciókra időzítette Kiss István és a ciszterci szerzetes, rendházfőnök Hegyi Kapisztrán,⁶⁵ latin-művelődéstörténet tanár eltávolítását, egyben javaslatot tett az így megüresedő pozíciók betöltésére is.⁶⁶ Hegyinek 1958-ban távoznia kellett az intézményből, helyőre Szűcs Ferenc váci egyházmegyes hitoktató került, aki latin nyelvet oktatott a szemináriumban.⁶⁷

Borai Emil a személycserék körüli elképzeléseit Brezanóczy kezdeti, s minden bizonnyal taktikusan időzített pozitív hozzáállására alapozta, amely idővel lendületét veszve ellenállásba fordult át. Az egyházügyi megbízott úgy látta, hogy Brezanóczy Pál egyházpolitikai kérdésekben tanúsított pálfordulásának fő oka a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Egyházügyi Tanács meghívására a Szovjetunióban 1958. április 22. és május 6-a között tett utazásának hatásaiban keresendő.⁶⁸ „Nagyon megnőtt önbizalma, pótolhatatlanságába vetett hite. Egyházpolitikai kérdésekben tárgyalásánál esetleg merevebb lesz. Gondolok pl. arra, hogy utazása előtt maga indítványozta az aulisták, s 2 teo.

63 A Magyar Szocialista Munkáspárt Intéző Bizottságának restauráció jegyében megfogalmazott 1957. március 5-i határozata szerint megbízható személyi állománnyal kellett feltölteni nemcsak a kulcshelyek, de a kevésbé fontos egyházi állásokat is. *Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben*. Eszmelet 9. (1997) 34. sz. http://eszmelet.hu/balogh_margit-egyhazi-es-egyhazi-politika-a-kadar-rendszerben/ (2019. május 7.)

64 Az 1957. évi 22. sz. tvr. szövegét lásd *Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. köt. Bp. 2005. 981–982. A jogszabály végrehajtási utasításáról nóvum értékű elemzést közölt Kálmán Peregrin OFM, lásd *Kálmán P.: A Magyar Katolikus Egyház helyzete* i. m. 170–172.

65 A ciszterci rend 1945 utáni történetéről, illetve az egri konvent történetéről lásd *Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után*. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. Doktori értekezés, Bp. 2014.

66 MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-35/1958. Borai Emil 1958 márciusi összefoglalója. 2.

67 MNL OL XIX-A-21-a/8. d/E-14-2/1958. Szűcs Ferenc teológiai tanári kinevezése.

68 Az utazáson 27 egyházi személy, köztük 14 katolikus, 9 református és 4 evangélikus lelkész vett részt, a küldöttség vezetője Miklós Imre volt. Az utazás előkészítéséről bővebben lásd MNL OL XIX-A-21-a/12. d./K-2-12/1958. Javaslat a Szovjetunióba utazó egyházi delegációval kapcsolatban. A látogatás és a kádárizmus szövetségi politikájának egyháztörténeti vetületeiről lásd *Balogh Margit: Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika*. Korunk 24. (2013) 57.

tanár (sic!) kicserélését, most viszont más témára tereli a beszélgetést, pedig ezt okvetlen meg kell oldani” – állt áprilisi összefoglalójában.⁶⁹

Az egri főelőadónak ugyanakkor csalódnia kellett az ÁEH hozzáállásában is. A hivatal ugyanis vonakodott támogatni alárendeltje minden egyházpolitikai törekvését. A főelőadó elsődlegesen Brezanóczy és a hivatal túlzott együttműködését okolta a papnevelő „antidemokratikus elemeinek” további működéséért. A helynök ugyanis a megbízottal történt megegyezést követően hirtelen Budapestre utazott, s ott külön tárgyalásokat folytatott a hivatal vezetésével. „Így pl. a megyében fontos hely az érseki titkári, valamint, hogy kik a teológiai tanárok. Bár párthatározat is van, hogy e téren loyális (sic!) elemekkel cseréljünk, s bár Brezanóczy maga is bólogat, hogy megoldja, egy lépést sem haladtunk előre. Maga az Egyházügyi Hivatal sem segít ebben, sőt kijelentette, hogy nem kell úgy forszírozni a kérdést” – választa a problémát Borai Emil 1959. március 23-i ÁEH-nak készült jelentésében.⁷⁰ 1959 őszére a kritikák felerősödtek. A vidéki megbízott úgy érezte, hogy munkaterületén eltávolodott egymástól a „papi jobbszárny” és a „demokratikus irányzat”. A helynököt „kétkulacos” magatartása okán egyre inkább a „jobbszárny” képviselői közé sorolta, aki a nyilvánosság előtt „demokratizmusát hangoztatta”, amely „egyeseknél talán még hitelre is talált”. A szeptemberi beszámolóra tollal felírt széljegyzetek tanúsága szerint Olt Károly elnök és Miklós Imre alelnök alaptalan vádaskodásként értékelte Borai észrevételeit. A hivatal felső vezetése szerint egri alárendeltjük teljesen hamis képet festett a helyzetről, ezzel készakarva szembeállította a fővárosi és vidéki politikálást, s mindez ráadásul sérti a hivatal tekintélyét.⁷¹ Egy a hivatalban történt – Borai számára feltételezhetően igen kellemetlen – egyeztetést követően az egyházügyi főelőadó októberben Olt Károly elnöknek már egyenesen Miklós Imre elnökhelyettest vádolta a személycserék és ezzel együtt a pártirányítás megvalósulásának akadozásáért. Borai sérelmezte, hogy a központi egyeztetéseiben a kulcspozíciók körüli anomáliák kérdésével összefüggésben Miklós folyamatosan leintette őt azzal, hogy „Brezanóczy mindig teljesítette ígéretét”. A megyei megbízott szerint a kormányzó „odafönt [Budapesten – G. M.] felölti a nyájas, szíves (sic!) álarcot, s amit ott kérnek tőle, teljesíti, így biztosítva a jóindulatot renitens megbízottjaival szemben”, ugyanakkor az aktuális párthatározatokat érintő komoly döntéseket kevésszer várják el tőle. Őt ehhez képest az elnökhelyettes állandóan önmérsékletre fegyelmezte. „...hagyni kell Brezanóczyt, hogy kis dolgokban a feje után menjen. Éppen ezért, ha pl. Kiss Istvánhoz ragaszkodik, ám legyen és maradjon Kiss” – elevenítette fel panaszlevelében Miklós Imre egyik intencióját. „Ez cseppet sem kis dolog, dr. Kiss István prominens fasiszta, aki ma is a klerikális reakció összetartója, irányítója. Fontos neki tehát, hogy központi helyen, a szemináriumban legyen, ahol kapcsolatai

69 MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-58/1958. Borai Emil 1958. áprilisi összefoglalója. 2.

70 MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. d./57. Egyházi összefoglaló. 1959. március 23. 2.

71 MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptemberi összefoglalója. 1.

nyugodtan felkereshetik.”⁷² Az idézetekből jól kiviláglik, hogy Borai Emil esetében a hivatal felső vezetésétől kapott útmutatásokkal szemben egészen más súllyal esett latba a vicerektor szerepe. A föelőadó makacs álláspontját erősítette a szeminárium iránt táplált kérlelhetetlen gyűlölete, az állambiztonság és a közte folyó kooperációból származó szűrt információhalmaz, illetve a megyei pártbizottság⁷³ véleménye, miszerint „dr. Kisst el kell Egerből távolítani”.

A valóságban azonban már 1959. január 14-én – tehát Borai hivatalnak írott sirárait megelőzően – újabb operatív terv született a teológiai tanár ügyében. A Kiss papnevelő intézetben lévő lakásán – addig ismeretlen ellenséges tartalmú iratok detektálása és lefoglalása céljából – tartott házkutatással, majd a *Ketten egyfelé* c. kiadvány olvasói, Lutter Imre postamester és a halottak napi szózat ügyében Marosi Ernő apát, egri főszékesegyházi plébános kihallgatásával folytatódó, végül a teológiai tanár közbiztonsági őrizetbe vételével végződő, januárra és februárra ütemezett tervezet megvalósulása elhúzódott. A Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya január végén a „Bogár Márton” fedőnevű ügynökön keresztül, s Baksa Dezső százados együttműködésével beszerzett információk szerint a növendékek több alkalommal a II. sz. postán adják fel küldeményeiket. Ebből és a vallásos meggyőződésű Lutter, illetve Kiss kapcsolatából az állambiztonság újfent csak azt szűrte le, hogy a teológiai tanár a postamesteren keresztül ellenőrzi a kispapok leveleit.⁷⁴ A tanúkihallgatásokra végül májusban került sor. 1959. május 25–26-án Egerben és Füzesabonyban az illegális sajtótermék ügyében kellett vallania a szemináriumban szolgáló Baláskovits Anna Polikárpa annunciáta főnöknőnek⁷⁵, Szikla Sándor besenyőtelki plébánosnak és Sára nevű húgának, Tóth József teológiai tanárnak és Könyves-Tóth Gábor kispapnak. Luttert május 28-án hallgatták meg a postai küldemények állítólagos ellenőrzési ügyében. A postamester határozottan tagadta, hogy bárki felkérte volna őt a növendékek leveleinek visszajuttatására a szeminárium vezetéséhez.⁷⁶ A kihallgatások májusban nem vezettek újabb eredményekre, a nyomozati munka így egy időre megtorpant. Az ismételt tempóváltás kapcsán ugyanakkor okvetlenül figyelembe kell vennünk Borai

72 Az iratot Miklós Imre a halála előtti hónapokban bocsátotta Kálmán Peregrin OFM és Szabó Csaba rendelkezésére. Köszönet illeti Kálmán Peregrint, amiért felhívta a figyelmemet a dokumentumra, és eljuttatta azt részemre. A szerző saját tulajdonában lévő forrás: Borai Emil levele Olt Károly ÁEH elnöknek. 1959. október 14. 3. A továbbiakban: Borai, 1959. október 14.

73 A megyei pártbizottságok művelődési osztályainak már 1957. február 1-én tanulmányoznia kellett a teológiákon folyó oktatás jellegét. MNL OL XIX-A-21-a/7. d./H-59/1957. A megyei tanácsok művelődési osztályainak az egyházakkal kapcsolatos feladatköre. 1.

74 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 295-296.

75 A felozlatott női szerzetesrendek közül annunciáta, orsolyita, irgalmas, szervita és karmelita nővérek is szolgálatot teljesítettek a szemináriumban. Évente összesen 20 szerzetesnő dolgozott az intézet szolgálatában. *Veres Árpád: Emlékeim a szeminárium gazdasági ügyeiről.* In: Emlékkönyv i. m. 176–177.

76 Uo. 301–315.

Emil hivatalnak címzett kritikáit. Brezanóczy Pál a szeminárium védelmében ténylegesen kihasználhatta korábbi lojalitásán alapuló kapcsolatrendszerét és megbecsülését. Másfelől Olt Károly elnök és Miklós Imre elnökhelyettes, miközben bizonyos, állami érdekeket nem sértő kérdésekben „nagyvonalúan” engedtek a kormányzó időhúzó taktikájának, maguk is érvényesítették akaratukat az egyházkormányzat irányában. Ennek a „húzd meg, ereszd meg” politikának a jeleit mutatja a Heves megyei papi békemozgalom korai megerősödése,⁷⁷ illetve az a tény, hogy már 1957 nyarán megindult az egyházmegyében található esperesi helyek békepapokkal történő feltöltése, nem beszélve Brezanóczy felsőbb igényekhez igazított reprezentatív külföldi utazásairól.

A központi akarat érvényesülése

Borai Emil Brezanóczy Pál makacs ellenállásának megtörésére a hivatalnak küldött vehemens kritikák mellett 1959-től taktikai lépéseket tett a szeminárium oktatói összetételének megváltoztatására. Az általa „pozitív” egyházi személyként jellemzett Borovi Józsefet a főelőadó arra instruálta, hogy kérje magát az apostoli kormányzótól Salgótarjánból Budapestre teológiai tanárnak. A háttérből irányított áthelyezésre Brezanóczy rábólintott, ám az valójában egy kombináció része volt. Az egyházügyi főelőadó 1959 őszén, cinikus hangon büszkélkedett a hivatal előtt a taktika sikeréről. „Mikor [...] beleegyezését a helynök közölte, mi is beleegyeztünk azzal, hogyha olyan kiválónak tartja, hogy Budapestre is elengedné, akkor a távozó dr. Gaál [József – G. M.] helyett idehozza. Ezt már nem lehetett kipapírozni anélkül, hogy a valódi indokokat el ne mondja, amit nem tehetett meg. Így került Borovi az ap. kormányzó (sic!) jóvoltából Egerbe.” Borovi József 1959-től Kiss Istvánt váltotta a vicerektori pozícióban. Mindezzel Borainak sikerült a teológiai tanár pozícióját gyengíteni, illetve egy lépéssel közelebb került Kiss intézetből és Egerből történő eltávolításához. A szemináriumot érintő másik fontos esemény Rakolczai Gábor rektor felmentése volt. Borai ennek háttérében Brezanóczy Pál apostoli kormányzói kinevezését látta. Úgy ítélte meg, hogy a kormányzó Rakolczait képzelte el az így gazdátlaná vált helynöki székben, aki emiatt mondott le rektori teendőiről. Az ÁEH azonban értesítette Brezanóczyt, hogy – Borai legnagyobb örömeire – Rozsáli Menyhértet kell rangra emelnie.⁷⁸ Az egyik 1959. október 5-én történt egyeztetésről szóló emlékeztető arról árulkodik, hogy a kormányzó és Olt

77 Grósz József kalocsai érsek 1958. augusztus 1-én kelt, Brezanóczynak szóló levelében sérelmezte, hogy Püspöki Kar és annak békemozgalmi szerve, az Opus Pacis tudta és beleegyezése nélkül a Hazafias Népfront közreműködésében szervezett békegyűlést Heves megyében. A kalocsai ordinárius negatívan ítélte meg továbbá, hogy Heves megyében a népfrontihletésű Országos Béketanács Katolikus Bizottsága mintájára katolikus békebizottság alakult. MNL OL XIX-A-21-a/ 14. d./O-24-14/1958A. „Katolikus papok békegyűlése Egerben” című közlemény véleményezése.

78 Uo.

Károly ÁEH-elnök között valóban történtek alkudozások a helynök személyét illetően.⁷⁹ Tekintettel Rakolczai megromlott egészségügyi állapotára – amelyben saját kérésére történt felmentésének valódi oka keresendő – a helynöki szék iránti aspirációit Borai torzításaként kell értékelnünk.⁸⁰ Ezek után a rektori feladatokat előbb ideiglenes jelleggel, majd 1960. január 1-től 1964-es haláláig Maksa József⁸¹ vette át.⁸²

Az ÁEH egri főelőadója 1959 novemberében terjedelmes jelentést írt az Egri Érseki Papnevelő intézet helyzetéről. Ekkor újfent igyekezett lejáratni az oktatókat, s negatív képet festett a szeminárium légköréről és a növendékek felkészültségéről is. „Nemcsak politikai huligánoknak volt ez a mentsvéra, különösen az ellenforradalom után /mutatja ezt a III. évesek magas száma is!/, hanem minden analfabétáé is” – állt Borai értékelésében. Az oktatás színvonalával kapcsolatosan Borai felemlgette az intézmény által létrehozott úgynevezett „C” osztályt, ahova az érettségi nélküli hallgatók kerültek.⁸³ A valósághoz hozzátartozik, hogy az állami propaganda hatásának köszönhetően a hatvanas évekre a tanulók létszáma a forradalmat követő pár évhez képest mérséklődni kezdett. Sokszor előfordult, hogy az évfolyamok beindításához és a lelkes hiány enyhítésére a püspökök kénytelenek voltak érettségi nélküli növendékeket felvenni az intézményekbe. A felkészültségükben gyengébb hallgatóknál okvetlen pótolni kellett a műveltségbeli hiányosságokat. A jelentés ugyanakkor kedvező alkalmat nyújtott a miniszteri biztos számára a Kiss Istvánnal szembeni támadóhadjárata újabb fejezetéhez. „Agresszív jobboldali elem. A teológia jobboldali nevelését valóban ő irányítja még most is, mikor látszólag félreállították. Teheti ezt azért, mert dr. Brezanóczy Pál egyik szoros kapcsolata tanácsadója, s aki ezért őt eddig mindig sikerrel mentette, ha el akartuk távolítani a teológiáról” – írta Borai jellemzésében.⁸⁴ Kisshez hasonló, s vele azonos politikai meggyőződésű „reakciós magatartású” személynek ábrázolta Tóth József teológiai tanárt is. Tóth és Kiss meglátása szerint aktív ellenkampányt folytattak a termelőszövetkezetekkel szemben, hiszen azok az egyház „ideológiai és anyagi” befolyását is megkérdőjelezték, veszélyeztetik.⁸⁵ A két teológiai tanár esetleges

79 MNL OL XIX-A-21-a/15. d./E-14-4/1959. Emlékeztető feljegyzés dr. Brezanóczynak 1959. okt. 5-én az ÁEH elnökénél tett látogatásakor folytatott tárgyalásról. 2.

80 MNL OL XIX-A-21-a/15. d./E-14-3/1959. Rozsáli Menyhért kinevezése apostoli kormányzói helynökké, az egri Hittudományi Főisk. rektori tiszte alól Rakolczai Gábor felmentése, dr. Maksa József rektori és dr. Borovi József rektorhelyettesi kinevezése.

81 Az Egri Főegyházmegyei Schematizmus. Eger 1963. 55.; MNL OL XIX-a-21-b 23. doboz 007-23/1964. 1964. I. negyedéves összefoglaló 2.

82 MNL OL XIX-A-21-b/32. d./2. t./ Brezanóczy Pál levele a legutóbbi áthelyezésekkel kapcsolatban. 1959. szeptember 12.

83 MNL OL XIX-a-21-d/4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történekekkel kapcsolatban 1959. november 14. 2.

84 Uo. 6.

85 MNL OL XIX-A-21-d 6. d./0052-2/1959. Heves megyei egyházak és szekták tevékenysége. 1959. 19.

távozásával megüresedett helyek feltöltését Borai nem látta indokoltnak. Ezt azzal magyarázta, hogy 1949 előtt 120–150 teológusra mindössze hat oktató jutott, az ötvenes évekre viszont hasonló, sőt inkább apadó növendéklétszámok mellett tizenkét teológiai tanár tanít az intézményben. Az egyházügyi főelőadó szerint mindennek politikai okai voltak: „mindazokat idegyűjtötte Czapik érsek akiknek államellenes magatartásukból kellemetlensége származhatott, s így plébániákon nem maradhattak”.⁸⁶ A figyelembe véve az ötvenes évek komoly növendéklétszámait főelőadó érvelése nem tekinthető helytállónak. Az oktatók számarányának hirtelen gyarapodása mögött pedig inkább a bezárított teológiáról Egerbe érkezett tanárokat, mintsem politikai konspirációt kell látnunk. Nem beszélve arról, hogy sokat vádolt Kiss István 1936 óta és Tóth József pedig 1940 óta tanított a szemináriumban, tehát nem az egyházügyi főelőadó által felelősegetett 1949-es esztendő követően érkeztek.

Az 1959 őszén megindult folyamatoknak új dinamizmust adott egy a növendékek számára kápolnai használatra összeállított 155 oldalas imakönyv, amelyben Borai Emil észrevételei alapján „reakciós rigmusok is helyet kaptak”, ráadásul 1959 októberére 202 példányban engedély nélkül⁸⁷ került sokszorosításra.⁸⁸ Az imakönyv szerkesztését és az imák összeválogatását Maksa József rektor bátyja, Maksa János spirituális, a sokszorosítást pedig Ritter Márton teológiatanár végezte.⁸⁹ Borai a lelki igazgatóban látta a kispapok körében végzett „elleneséges szervezőmunka” egyik fő irányítóját.⁹⁰ Az imádságoskönyv létrejöttét a valóságban praktikus okok indokolták. A szeminárium vezetősége és oktatói egy koherens, belső használatra szánt, az elsőéves, kevésbé mély latitudással felvértezett növendékek számára magyar nyelvű imákat tartalmazó liturgikus könyvet óhajtottak megalkotni. Az egyházügyi főelőadó végül Maksa József rektor és Ritter Márton teológiatanárok ellen 1959. november 21-én tette meg feljelentését az Egri Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának Igazgatási Osztálya felé.⁹¹ „Dr. Ritter Márton 1959. október folyamán egy 156 oldalas imakönyvet sokszorosított a Teológiai Főiskola sokszorosító gépén és annak használatát dr. Maksa József teológiai rektor kötelezővé tette a főiskola hallgatóinak” – olvasható Borai perindítványában.⁹² Az egyházügyi főelőadó a szabálytalanság mel-

86 MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptemberi összefoglalója. 3.

87 Hivatkozással a Művelődésügyi Minisztérium 4/1959/VI. sz. rendeletének 6. §-ának értelmében az ÁEH előzetes engedélyére volt szükség a sajtótermék megjelenésére.

88 MNL OL XIX-A-21-d-0024-4/1961. Egyházi személyek ellen indított büntetőeljárások. 1.

89 MNL OL XIX-a-21-d 4. doboz 008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történetekkel kapcsolatban 1959. november 14. 4.

90 MNL OL XIX-A-21-d/4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történetekkel kapcsolatban 1959. november 14. 3.

91 ÁBTL 3.1.9. V-147155. 65.

92 MNL OL XIX-A-21-b/32. d./2. t./ Borai Emil ÁEH-nak szóló levele az esetről. 1959. november 23.

lett felhívta az Igazgatási Osztály figyelmét a könyv „súlyosan kifogásolható” tartalmára, amelynek alapján az „egyébként sem alkalmas a megjelenésre”.⁹³ Az ügyel dr. Gyulai László heves megyei főügyész foglalkozott, aki a Borai által küldött bizonyítékok⁹⁴ alapján elrendelte a nyomozás megindítását. A BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály Vizsgálati Alosztálya feladata lett az eset felgöngyölítése. A főügyész a két hónapos vizsgálati munka lezárására 1960. február 17-i dátummal adott határidőt.⁹⁵

Az állambiztonsági nyomozómunka mellett az Állami Egyházügyi Hivatal felső vezetését szintén foglalkoztatni kezdték az imádságoskönyv keletkezésének és sokszorosításának körülményei. Madai András a hivatal főosztály-vezető-helyettese 1959. december 21-i egri kiszállása alkalmával személyesen vizsgálta meg a történeteket. A főosztályvezető-helyettes meghallgatta Maksa József rektort, illetve Maksa Jánost és Ritter Mártont is. A Madai által írott jelentésből világosan kiderül, hogy az ÁEH az ügyet a személycserék lebonyolítására akarta felhasználni. Kiss Istvánt és Tóth József teológiatanárt „el kell távolítani és olyan helyre disponálni, amely hely távol van az érsekségtől és a közlekedési lehetőségek is rosszak” – állt a dokumentumban. Maksa és Ritter mellett Tóth felelőssége szintén felmerült, mivel a sokszorosítás előtt ő nézte át a munkát.⁹⁶ Madai András feljegyzésében – Borai korábbi élesebb hangú megállapításával szemben – Maksa János lelki igazgató szervezőmunkája helyett Kiss és Tóth tevékenységét sejtette a háttérben. A spirituális másokat mentve inkább mindent magára vállalt, s az „imák során a reakciók által az imakönyvbe helyezett fecniket olvasta fel” – értékelte a főosztályvezető-helyettes a történeteket.⁹⁷ Az egri egyházügyi főelőadó mindazonáltal ismét Brezanóczy Pál aknamunkáját vélte felfedezni, aki állami pozíciót viselő (ügyészségi) pártfogóin keresztül igyekezett eltussolni az történeteket. Erre utalt Brezanóczy egyik papnak tett kijelentése: „mindent előkészítettünk, hogy az ügy ne sokáig legyen ügy”. Borai természetesen biztosította a hivatalt, hogy nem nyugszik addig, amíg az eset tisztázásra nem kerül, sőt a prognosztizálhatónál komolyabb végkifejletet ígért.⁹⁸

Az állambiztonság által végzett tanúkihallgatások⁹⁹ és a begyűjtött bizonyítékok alapján a nyomozók arra jutottak, hogy a sajtóanyag körüli mulasztásokért – mivel sürgették annak kiadását – az egész tanári kar felelős, legfőképpen

93 Uo.

94 A főelőadó megküldte a könyv egy példányát az ügyészség irányába.

95 ÁBTL 3.1.9. V-147155. 7.

96 MNL OL XIX-A-21-b 4. doboz 008-11/1959 Feljegyzés az egri teológián történetekkel kapcsolatban 1.

97 Uo.

98 MNL HML XIII-3/b./34. d./1239. A Heves megyei egyházak, szektáinak helyzete, tevékenysége. 1959. december 3.18.

99 A tanúkihallgatási jegyzőkönyvek alapján négy tanárt és tizenegy papnövendéket hallgattak meg az ügyben.

Maksa József rektor, aki engedélyt adott a műveletre, illetve Tóth József teológianár és Kiss István. Az ÁEH véleményéhez hasonlóan a Vizsgálati Osztály is azt igyekezett bizonyítani, hogy Tóth és Kiss segítségével egy korábbi szertartáskönyvből kerültek bele a kifogásolható szövegek a mostani kiadványba. „A szertartás könyvet (sic!) ő [Tóth József – G. M.] kezeli rendszeresen. A szertartás könyv (sic!) tele van berakott demokrácia ellenes (sic!) imákkal, amelyeket Rozmán János jezsuita szerzetes, volt spirituális írt és helyezett el. Hogy ezeket az imákat kiírják (sic!), ahhoz az kellett, hogy a papircetliket (sic!) Dr. Tóth József rendelkezésére bocsájtja Maksa Jánosnak.”¹⁰⁰

A Politikai Nyomozó Osztály munkatársai több szemináriumi oktató és növendék vallomását is felvették. Különösen érdekes Ritter Márton és Maksa József kihallgatási jegyzőkönyve, amelyben az intézet belső anyagait érintő kiadás és sokszorosítás tekintetében egy bizonyos „helytelen gyakorlat” elterjedéséről vallottak. Az elmondottak azt sugallják, hogy az engedélyeztetés elmaradása Borai Emil korábbi mulasztásaiból következhetett. Ennek bizonyítására érdemes idéznünk Maksa József 1960. február 11-ei kihallgatási jegyzőkönyvének ide vágó részeit. *„Itt megjegyezni kívánom, hogy a sajtótörvény megjelenése után szó volt róla közöttünk, hogy nem kellene-e pontosan megérdeklődnünk, hogy az eddigi gyakorlatunk mellett maradhatunk-e. Akkor dr. Gál Ferenc a sokszorosító eddigi felelős kezelője úgy nyilatkozott, hogy az fölösleges, hiszen a sajtótörvény is kifejezetten mondja, hogy az előbb kiadott engedélyek érvényesek. Ugyanebben a hiszemben megerősített minket az a körülmény is, hogy 1959. június második felében, tehát a sajtótörvény megjelenése után, a régi gyakorlatunk szerint vagyis a sokszorosítás elkészítése után adtunk be jegyzeteket az egyházügyi előadó urnak (sic!) és semmi kifogása nem észrevétele nem történt emiatt.”*¹⁰¹

A nyomozás lezárulta után végül Ritter Mártonnak és Maksa Jánosnak kellett bíróság elé állnia, tárgyalásukra az Egri Megyei Bíróságon 1960. augusztus 5-én kerül sor. A Ritter ellen felhozott vád a sajtóanyag engedély nélküli sokszorosítása és államrend elleni izgatás volt, míg az ügyészség Maksát az államrend elleni izgatás mellett a sajtóanyag engedély nélküli kiadásával gyanúsította.¹⁰² A bíróság végül a sajtóanyag engedély nélküli kiadásával kapcsolatban a körülményekre való tekintettel úgy határozott, hogy mindkét vádlottal szemben eltekinthetnek a szabadságvesztés kiszabásától. Ebben az esetben a Megyei Bíróság figyelembe vette az egyházügyi főelőadó mulasztása miatt kialakult „helytelen gyakorlatot”, illetve, hogy egyik terhelt sem került szembe korábban a törvénnyel. Mivel az előzetes engedélykérés Ritter Márton feladata lett volna, a bíróság 800 forint pénzbüntetéssel sújtotta.¹⁰³

100 ÁBTL 3.1.9. V-147155. 61.

101 Uo. 34.

102 MNL OL XIX-A-21-d-0024-4/1961. Egyházi személyek ellen indított büntető eljárások. 1.

103 Uo. 3–4.

A tárgyaláson az államrend elleni izgatás ügyében Borai Emil és Gyulai László főügyész korábbi észrevételei kerültek előtérbe. A vád szerint a 124. oldalon szereplő Szent Terézhez intézett búcsúima tartalma minősült erősen kifogásolhatónak. A növendékek az év első hónapjában ezzel az imával fohászokdtak a római katolikus egyház megsegítéséért. Az ügyészség és Borai a következőkben idézett részt találta demokráciaellenes tartalmúnak. „Méltóztassál orosz testvéreink terheit megkönnyíteni, nyerd számukra állhatatosságot a hitben Isten és a felebaráti szeretetben... készíts elő számukra szent papokat, akik kiengesztelik az Oltári szentség ellen elkövetett szentségtöréseket és káromlásokat. Virágoztasd fel főként az ifjúságban az anyai tisztaságot, és keresztény erélyeket, hogy ez a nemes nép megszabaduljon, minden szolgaságtól és önként visszatérjen az egyetlen akolba amelyet (sic!) a feltámadt üdvözítő teljes egészében szent Péterre és utódaira bízott...”¹⁰⁴ A peranyag szerint Borai az előzőekben citált sorok mellett még két passzust emelt ki vallomásában. Tételelesen a 125. oldal fellelhető „tekints a lelkekre, akiket az ördögi ravaszság elámított, hogy a tévelygők elhagyván a hamis hit minden gonoszságát megtérjenek” és a 123. oldalon lévő „könyörülj mindazokon, akik új hamis tanokat követnek vagy kárhuzatos tévelyektől eltántorítva” imarészleteket.¹⁰⁵

A vádlottak a tárgyaláson azzal védekeztek, hogy az imaszövegeknek nincs és nem is lehet politikai tartalmuk. Ritter és Maksa természetesen teológiai oldalról igyekeztek megvilágítani a problémát, s ennek értelmében – szolt a magyarázat – „az orosz testvérek nem nemzetiségi, hanem vallási fogalomként” értelmezendők. A teológiai tanárok kifejtették, hogy a kiragadott részek az 1054-es egyházszakadásra utalva az egység kérdését tárgyalják, ráadásul az ima sorain változtatni nem lehet, hiszen az a liturgiába bevett imaként a római imagyűjtemény 632. száma alatt található. Maksa személyes felelősségét pedig jócskán tompította az a tény, hogy használatos imáról volt szó, így ő csak bele-szerkesztette az imádságoskönyve az inkriminált részleteket.¹⁰⁶

Az Egri Megyei Bíróság végül a 124. oldalon található kérdéses szakaszt vizsgálta meg annak tükrében, hogy beleillik-e a vallásgyakorlatba, vagy ténylegesen kimeríti a szocialista államrend elleni izgatás kategóriáját. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a régi egység helyreállítása a katolikus egyházban „állandó probléma”, így a szövegrészlet beleillik az elismert vallásgyakorlatba. Az ítélet-szék a szövegben szereplő „szolgaság” kifejezés imában megjelenő tartalmát is fejtegette. A megállapítás szerint a szolgaság valójában mindaz, ami a „lelki és egyházi egység útjában áll”. Az egységtörekvés további akadályozó tényezőjeként értékelte a bíróság „az egyes lelki erények hiánya” passzust is. Az Egri Megyei Bíróság szerint a felsorolt érvek figyelembevételével a szöveg nem alkalmas a szocialista államrend ellen történő izgatásra, mivel az egyházi egység igénye „élesen elkülönül és különbözik a politikai és gazdasági törekvések-

104 Uo. 2.

105 Uo. 3.

106 Uo. 4-5.

től". Az ügyészség képviselője a tárgyalás idején ejtette a Ritter Márton ellen felhozott izgatás vádját. Maksa János terheltet bűncselekmény hiányában végül a bíróság mentette fel az államrend elleni izgatás vádpontja alól.¹⁰⁷

Az ügy láthatóan nem zárult papokat sújtó börtönbüntetéssel, de jó alkalmat biztosított a korábban kiszemelt egyházi személyek félreállítására. Brezanóczy Pálnak az Egri Érseki Papnevelő Intézet oktatói egy részét a hatvanas évekre le kellett cserélnie. Maksa Jánost és Ritter Mártont az eljárás idejére felfüggesztették. Maksa a tárgyalás után Vámosgyörkre került, és ott plébánosi tisztséget töltött be, Ritter pedig szentszéki jegyzőként, illetve főegyházmegyei segédkönyvtárosként tevékenykedhetett tovább.¹⁰⁸ Az imádságoskönyv ügyében szintén az üldözők látóterébe került Tóth József érseki tanácsos, teológiatanár és tanfelügyelő, illetve Kiss István teológiai tanár szemináriumi működési engedélyét 1960 januárjában vontta meg az ÁEH.¹⁰⁹ Tóth új szolgálati helye Jászkisér lett, ahol plébánosi feladatokat kapott.¹¹⁰

Kiss Istvánt az imádságoskönyv ügyétől függetlenül 1960. január 3-án újfent kihallgatták. A kihallgatási jegyzőkönyv tanúsága szerint Kiss az ellene felhozott, s a korábbiakban ismertetett vádpontokban következetesen tagadta bűnösségét. Lénárt József főhadnagy mindennek ellenére 1960. január 6-án a lelkipásztor rendőri felügyelet alá helyezését, s Poroszlóra történő áthelyezését javasolta, ahol egyben ellenőrzését is meg tudták oldani. A két teológiai tanári működési engedélyének állami megvonásával egy napon 1960. január 18-án született határozat Kiss István rendőri felügyelet alá helyezésére. Utolsó 1960. január 25-i kihallgatását és jegyzőkönyvi figyelmeztetését követően az ÁEH „büntetésből” Egerből plébánosnak Szajla községbe helyeztette, rendőri felügyeletét itt sem oldották fel.¹¹¹ A szemináriumot február 1-éig kellett elhagynia, távozásakor könyveinek egy részét a szeminárium könyvtárának és a költségsben segítő ötödéves teológusoknak ajándékozta. Jellemző, hogy Lénárt ebben is szervezkedést sejtett. Kisst a kihallgatása alkalmával azzal vádolta meg, hogy a növendékeket szándékosan összehívta, hogy „szánalmat keltesen a hallgatókban maga iránt és azok követeljék a visszatartást”.¹¹²

Az üldözött lelkész sokáig új szolgálati helyén sem lelhetett nyugalomra, hiszen Borai Emil 1960 nyarán ide is utána nyúlt. Kissnek az 1957. évi 22. tvr. értelmében tíz paptársával együtt 1960. március 25-re állami eskütételen kellett részt vennie a Heves Megyei Végrehajtó Bizottságon. Mivel március 25-e egyházi ünnep¹¹³, s káplán nélkül két falu lelki gondozása is a feladata volt, nem beszélve a rendőri felügyelet okozta korlátozásokról a szajlai plébános

107 Uo. 4–6.

108 Az Egri Főegyházmegyei Schematizmusa. Eger 1963. 55.; 62.

109 MNL OL XIX-A-21-a/19. d./ E-14-1/1960. Teológiai tanári kinevezés. 1960. január 18.

110 Az Egri Főegyházmegyei Schematizmusa. Eger 1963. 69.

111 ÁBTL 3.1.5. O-8934. 337–338.; 345.

112 Uo. 341.

113 Jézus fogantatásának ünnepe, régies nevén Gyümölcsoltó Boldogasszony napja.

március 19-i levélben új terminust kért Lendvai Vilmos VB-elnöktől. Az eset kapóra jött Borainak, aki az ügyről már Kiss kérelmének beérkezését követően értesítést kapott Lendvaitól, s így együtt tervelték ki közös ellenlábasuk teljes ellehetetlenítését. Lendvai elutasító válaszát és a kilátásba helyezett szankciókat tartalmazó hivatalos állásfoglalást március 25-én adták postára, amit a plébános csak 26-án, tehát csak az eskütételre kijelölt nap után kaphatott kézhez.¹¹⁴ A VB-elnöktől érkezett fenyegetőzések hatására Kiss ordináriusától kért segítséget a nevének tisztázására. Brezanóczy igyekezett közbenjárni lelkésze ügyében, ám Lendvaitól azt a választ kapta, hogy amennyiben az eskü megtételére rendelkezésre álló, jogszabályban rögzített kilencven napos határidőn belül elegendő számú jelentkező lesz, úgy Kiss Istvánt is be fogja hívni. A kilencvennapos teljesítési idő június 26-án lejárt, így az egyházügyi főelőadó Kiss működési engedélyének megvonását kérte az ÁEH-tól. Borai tolmácsolásában a történetek természetesen egészen más színezetet kaptak. Igyekezett úgy bemutatni az esetet, mintha a szajlai plébános „reakciós magatartásából” következő hanyagsága miatt nem jelent volna meg az eskütételen. Kiss Lendvainak szóló leveléről mindössze annyit közölt a hivatalnak, hogy a lelkész egész egyszerűen csak azzal magyarázta mulasztásának okát, hogy „nem ért rá”. Borai a volt teológiai tanár korábbi „bűnlajstromának” felemlítésével zárta feliratát, s azzal, hogy „nevezett kikapcsolása békepapi körökben is nagy megnyugvást keltene”.¹¹⁵ Kiss eskütétel kapcsán tanúsított hanyagsága nem felelt meg a valóságnak. A plébános két bocsánatkérő levelet írt Lendvainak, amelyben új időpontot kért az eskütételre, illetve két ízben kereste Borai Emilt is. Választ az állami szervek részéről egyszer sem kapott. Utolsó mentsvárként Olt Károly ÁEH-elnök részére írt őszinte sorokat, amelyben az alapvető emberi jogokra, a törvényességre, az elnök emberségére hivatkozva kérte ügye felülvizsgálatát.¹¹⁶ Jóakaratra azonban most sem számíthatott, 1960. július 28-án papi működési engedélyét véglegesen megvonták, harminc oktatásra szentelt év után ötvennégy évesen nyugdíjazták, új otthona 1981-es haláláig a székesfehérvári Országos Papi Otthon lett.

Összegzés

Az állami akarat hosszú és kitartó harcok árán végül a szeminárium oktatóit sújtó börtönbüntetések nélkül érvényesülhetett. Az állambiztonság már 1958-ban sürgette, hogy a nemkívánatos egyházi személyek félreállításánál a komo-

114 MNL OL XIX-A-21-a/19. d./ E-14-3/1960. Kiss István szajlai plébános papi működésének megvonása.

115 MNL OL XIX-A-21-d/006-15/1960. Borai Emil levele Olt Károly ÁEH-elnöknek. 1960. június 30.

116 MNL OL XIX-A-21-a/19. d./ E-14-3/1960. Kiss István szajlai plébános papi működésének megvonása.

lyabb perek helyét vegyék át az egyházfegyelmi büntetések.¹¹⁷ A javaslat az ÁEH és a vidéki szervek részéről nem minden esetben talált meghallgatásra, ám az egri teológiai oktatók üldözésében mégis ez a koncepció érvényesült. Borai Emil 1963-ban Maksa József rektor személyét úgy értékelte, hogy az 1959-es esztendő követően a korábbi „negatív” magatartásában pozitív változás állt be. Miután testvérét az imádságoskönyv ürügyén bíróság elé állították, s akkor az ÁEH tudva, hogy a háttérben Kiss István és Tóth József álltak, Maksa Jánost „inkább mentették”. Borai szerint ez a gesztus és természetesen a „szélsőséges” oktatók távozása vezetett odáig, hogy Maksa József rektorsága idején „viszonylagos nyugalom” dominált az intézetben.¹¹⁸ Az idézett sorok, illetve az általunk feltárt esetek tanúságai alapján látható, hogy az egypártrendszer az egri szeminárium falai között uralkodó „demokratikus és lojális” légkört a hosszú börtönökkel járó szankciók helyett egyházfegyelmi eljárásokkal, zaklatással, zsarolással, megfélemlítéssel igyekezett megteremteni.

117 *Kis Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek.* Bp. 2012. 30.

118 MNL OL XIX-A-21-d/23. d./007/1–23. Borai Emil 1964. I. negyedéves összefoglaló jelentése. 2–3.